

PETER FREDERIKSEN

DET TREDIE RIGE

FÆLLESSKAB OG FORBRYDELSE

2. UDGAVE

SYSTIME >

Nazistisk plakat fra rigspræsidentvalget i marts/april 1932.

5

Krisen baner vej for nazisterne, 1928-33

På grund af de stabile økonomiske og politiske forhold blev perioden fra 1924 til 1928 de bedste år i Weimarrepublikkens historie. Men under overfladen var der tegn på, at de gode år snart var forbi.

Allerede i 1925 begyndte arbejdsløsheden at stige, omend antallet af folk uden arbejde var langt lavere end i begyndelsen af 1920'erne. I 1928 var mere end én million uden fast arbejde.

Tabel 3
Arbejdsløsheden og industriproduktionen, 1928-33

	Arbejdsløshed (mio.)	% af arb. styrken	Industriprod. (1928=100)
1928	1,4	8,4	100
1929	1,9	13,1	100
1930	3,1	22,2	87
1931	4,5	33,7	70
1932	5,6	43,7	58
1933	4,8	36,2	66

Kilde: Karl Christian Lammers: Fascination og forbyrdelse, s.71-72

Der var flere grunde til, at arbejdsløsheden steg. Rationaliseringen indenfor industrien medførte effektivisering og dermed produktionsforøgelse. Men da efterspørgslen ikke fulgte med det større udbud af varer, faldt priserne. Det forsøgte industrien at løse dels ved at optage lån i udlandet og dels ved yderligere afskedigelse af arbejdskraft.

Børskrakket i Wall Street

I USA var der fra århundredets begyndelse sket en kraftig mekanisering og effektivisering af industriproduktionen blandt andet på grund af samlebands-teknikken. Men heller ikke i USA kunne efterspørgslen følge med. Folk anbragte ikke deres penge i virksomhederne på grund af afsætningsproblemer og faldende overskud, men forsøgte at tjene penge ved børsspekulation. Når efterspørgslen på aktier er stor, stiger kurserne – i 1929 steg kurserne på fondsbørsen i New York voldsomt. Der udviklede sig således et modsætningsforhold mellem de høje kurser og den stagnerende produktion. Det eneste, som holdt kurserne oppe, var efterspørgslen på aktierne. Kurserne toppede i september 1929, men pludselig den 23. oktober 1929 opstod der panik på børsen, og alle ville pludselig sælge. Kurserne faldt og faldt. De aktier, som dagen i forvejen havde haft en meget høj værdi, var nu pludselig næsten ingenting værd.

Konsekvenserne blev, at mange virksomheder lukkede, og antallet af arbejdsløse i USA steg voldsomt. Flere banker krakkede og trak nu sine lån tilbage fra udlandet – deriblandt også fra Tyskland.

Børskrakkets betydning for Tyskland

De amerikanske lån til de tyske virksomheder havde været den lim, som havde bundet den tyske økonomi sammen. Tilbagetrækningen af lånene betød, at flere tyske banker krakkede, og mange virksomheder fulgte med i faldet. Der var ikke penge til at betale lønninger, hvilket førte til massefyringer. Det amerikanske børskrak forstærkede således den stagnation, som havde præget Tyskland siden 1928. Arbejdsløsheden steg voldsomt, produktionsnedgang og økonomisk krise fulgte efter. Det blev det afgørende vendepunkt for NSDAP og deres kamp om magten.

Krisen alene kan ikke forklare nationalsocialisternes succes, men uden krisen ville Hitler og NSDAP næppe have fået den fremgang, som de fik.

De samfundsmæssige konjunkturer begyndte nu at arbejde for nationalsocialisterne, og NSDAP viste sig i stand til at udnytte konjunkturstrømmen. Nazisternes radikalisme og propaganda imod det bestående samfundssystem og Weimarrepublikken fik nu fat i den tyske befolkning.

Nazistisk gennembrud

I begyndelsen af 1930 begyndte tingene at flaske sig for nationalsocialisterne. Hitler og NSDAP var kendt overalt i Tyskland og havde vundet betydelig fremgang i flere delstater, hvor de nu i samarbejde med andre højregrupper dannede regering. Det var lykkedes nazisterne at få deres politiske budskaber igennem ved dels at deltage i det almindelige politiske arbejde, dels ved brug af illegale og uparlamentariske metoder – den kraftige brug af vold, terror og propaganda.

Ikke alene kunne nazisterne glæde sig over fremgangen, men også over at Weimarrepublikken kom i stadig større vanskeligheder på grund af den store arbejdsløshed på cirka 3 millioner tyskere. Det politiske systems troværdighed led alvorlige knæk, da det viste sig ude af stand til effektivt at bekæmpe krisen og dermed lindre tyskernes økonomiske smerte. Mange tyskere så krisen som et resultat af demokratiet og mistede derfor troen på denne nye styreform. Man skal huske på, at Tyskland kun havde haft demokrati i 10 år, og der var i tyskernes (og europæernes) øjne alternative styreformers til demokratiet. Det er først efter 2. verdenskrig, at demokratiet vandt frem for alvor og får status som den eneste acceptable styreform.

Jordskredsvalget i 1930

Den 14. september 1930 skulle der være rigsdagsvalg. Med "uro, trang, tvang og forfølgelse blomstre vores afgrøde" udtalte Goebbels, og ved valget skulle afgrøden nu høstes. Nazisterne kom med en massiv og aggressiv valgkampagne til at beherske den offentlige scene. Med larmende og voldsomme SA-demonstrationer, massemøder og endeløse taler angreb de systemet og deres politiske modstandere, som var trængt helt i defensiven.

Valgkampagnens gennemgående tema var det demokratiske system, som nazisterne gav skylden for krisen og nøden i befolkningen. Hitler gav i sine taler de tyske vælgere lette forklaringer på krisen, men gav ingen konkrete svar på, hvordan nazisterne ville løse den. Hitler talte til de kriseramtes følelser, ikke til deres fornuft, og gav de

zisterne glæde sig også over at Weistadig større vanded af den store 3 millioner tysstems troværdigk, da det viste sig tvt at bekæmpe re tyskernes øko-ge tyskere så kri-f demokratiet og på denne nye sty-ke på, at Tyskland okрати i 10 år, og (og europæernes) former til demo-efter 2. verdens-andt frem for al-den eneste accep-

0
30 skulle der væ- ed "uro, trang, blomstre vores af- bels, og ved val- nu høstes. Nazis- assiv og aggressiv beherske den of- armende og vold- ationer, masse- angreb de syste- ske modstandere, defensiven.
gennemgående te- tiske system, som len for krisen og . Hitler gav i sine e lette forklaring- iv ingen konkrete zisterne ville løse le kriseramtes fø- ornuft, og gav de

Den økonomiske krise i Tyskland førte til en stigende tilslutning til den yderste højrefløj og venstre- fløj. Her kommunisterne, der havde kraftig fremgang 1930-33.

kriseramte bønder, middelstanden og arbejderne håb om fremtiden og lovede dem arbejde og bedre sociale forhold.

Wilhelm Langhagel husker tilbage på en af Hitlers taler: "Hitler holdt en flammende tale – en "erklæring", som det kaldtes. Jeg var meget betaget, og det gjaldt alle, som jeg så omkring mig. Jeg ved ikke, hvad der gjorde så stort et indtryk, men der var vel tanker i det, som i forvejen havde tag i os. Dagen efter læste jeg talen, der var trykt i avisen, og jeg spurgte mig selv, hvorfor jeg var så begejstret. Der var i

virkeligheden intet, der betog mig, når jeg læste det".

Hitler talte med flere tunger. Hvis han talte til arbejderne var hans paroler "socialistiske", talte han derimod til bønderne eller folk fra middelstanden, formulerede han sig mere liberalt og antisocialistisk. Dertil kom, at han kun talte om utopier, og på den måde psykologiserede han krisen og kriseoplevelsen, så tilhørerne vendte deres angst for undergang mod systemet.

Valget til rigsdagen i september 1930 blev en overvældende sejr til nazisterne. Fra at have været rigsdagens næst-

mindste parti med kun 12 rigsdagsmedlemmer blev nazisterne med sine 107 mandater rigsdagens næststørste parti. Valgets anden sejrherre blev kommunisterne, der med 77 mandater blev rigsdagens trediestørste parti.

Nazisternes enorme valgsejr og kommunisternes fremgang blev et vendepunkt i Weimarrepublikkens historie og rystede hele det demokratiske system. Med to store partier på de to ydrefløje var det ikke muligt at danne en regering, der hvilede på et parlamentarisk flertal. Rigspræsident von Hindenburg brugte derfor §48 i forfatningen og udnævnte et såkaldt præsidentialkabinet, det vil sige en regering, hvis medlemmer blev udnævnt direkte af rigspræsidenten. Efter valget udnævnte von Hindenburg Centrum-partiets leder Heinrich Brüning som rigskansler.

Hvem stemte på nazisterne?

Mere end 6 millioner tyskere (svarende til 18,3 % af vælgerne) stemte på NSDAP ved valget i september 1930. Men hvem var de nazistiske vælgere, der lod sig forføre af de nazistiske ideer om et nyt og anderledes Tyskland?

Stemmeprocenten gik frem med 7% og det formodes, at de fleste af de traditionelle sofavælgere denne gang stemte på NSDAP. For det andet fik NSDAP fat i vælgerne i landområderne, primært i de protestantiske nordvestlige dele af Tyskland.

For det tredje antages det, at NSDAP fik en stor gruppe af vælgere fra de borgerlige midterpartier, samt marginalvælgere fra de to arbejderpartier Socialdemokratiet og Kommunistpartiet. Endelig synes også en stor gruppe af helt unge

førstegangsvælgere, hvoraf mange var arbejdsløse, at have stemt på NSDAP.

Tabel 4

Valget 1930: NSDAPs stemmer i udvalgte delstater

Schleswig-Holstein	27,0%
Pommern	24,3%
Breslau	24,2%
Pfalz	22,8%
Ostpreussen	22,5%
Leipzig	14,0%
Berlin	12,8%
Niederbayern	12,0%
Oppeln	9,5%
Württemberg	9,4%

Kilde: Falter: Wahlen und Abstimmungen in der Weimar Republik

Kampen om magten

Den store tilgang til SA blev brugt til terror og voldelige aktiviteter, der understregede NSDAPs dobbeltkarakter. På den ene side forsøgte den nazistiske bevægelse at fremstå som en legal politisk organisation, på den anden side forsøgte SA med alle tænkelige midler at undergrave den demokratiske Weimarrepublik. Den massive SA-terror førte til forbud mod SA i april 1932.

I foråret 1932 trådte rigskansler Brüning fra Centrum-partiet tilbage og blev erstattet af partifællen, den stærkt konservative Franz von Papen. Kendetegnende for de regeringer, som von Hindenburg udnævnte i perioden 1930-33, var, at de var ledet af politikere, der havde rodde tilbage i kejsertiden. Og det samme gjaldt rigspræsidenten selv, der ikke lagde skjul på sine anti-demokratiske holdninger. Von Papen kunne ikke få støtte fra socialdemokraterne og kommunisterne, som Brüning havde

hvoraf mange var stemt på NSDAP.

SPs stemmer i ud-

27,0%
24,3%
24,2%
22,8%
22,5%
14,0%
12,8%
12,0%
9,5%
9,4%

bstimmungen in der Weimar

til SA blev brugt til aktiviteter, der udviste SA's dobbeltkarakter. SA søgte den nazistiske støtte som en legal politisk støtte på den anden side af alle tænkelige midler til det demokratiske Weimar. Den massive SA-terror blev indført i april 1932. SA trådte rigskansler Brüning og SPD tilbage og fik den stærke støtte af von Papen. Kender man regeringen, som von Papen vundt i perioden 1930-32, så er det af politikere, der var i kejsertiden. Og von Papen selv, så på sine anti-demokratiske ideer. Von Papen kunne socialdemokraterne og Brüning havde

fået, og følte sig derfor nødsaget til at samarbejde med nazisterne.

Hitler stillede to betingelser for at indgå et samarbejde med von Papen: For det første skulle der udskrives valg, og for det andet skulle forbudet mod SA ophæves. Begge betingelser blev indfriet.

Ophævelsen af forbudet udløste en sand SA-terror. I ugerne op til valget 31. juli 1932 blev der dræbt mere end 100 mennesker under politiske møder.

Valget blev endnu en sejr for det fremstormende nazistparti, der fik næsten 14 millioner stemmer og 230 medlemmer i rigsdagen. NSDAP var nu Tysklands største parti.

Med valgsejren i ryggen kunne Hitler stille nye betingelser for sin fortsatte støtte til von Papens regering. Denne gang krævede Hitler selv at blive rigskansler, hvilket von Papen naturligvis ikke ville gå med til. Da Hitler ikke ville støtte en regering ledet af von Papen, kunne der ikke dannes en regering med et flertal bag sig. Rigsdagen var endnu engang handlingslammet, og der måtte endnu engang udskrives valg.

Politisk kaos

Den tyske rigsdag var lammet, fordi partierne ikke kunne samarbejde om at løse krisen. I stedet blev Tyskland kastet ud i kaos, og situationen i rigsdagen udviklede sig til en nærmest farceagtig komedie, hvor de politiske modstandere råbte og skreg af hinanden. I dette politiske klima var der ikke mulighed for at opnå politisk enighed, fordi de politiske partier stod stærkt på egne ideer og ikke tænkte på, hvordan Tysklands økonomiske problemer kunne løses.

Ved valgene i 1928-32 havde de to arbejderpartier – Socialdemokratiet (SPD) og Kommunistpartiet (KPD) – tilsammen 37-40% af stemmerne. Begge partier havde arbejderklassen som kernevælgere og havde al indflydelse i de tyske fagforeninger. Ud over fagforeningernes strejkevåben kunne de to arbejderpartier i rigsdagen tilsammen have udgjort en talstærk fløj mod det fremstormende nazistparti. Men de to partier kunne ikke samarbejde.

Dette skyldtes de to partiers forskellige måder at se socialismen på. Socialdemokratiet ønskede at bibeholde det kapitalistiske system, men søgte gennem samarbejde og reformer at nå til bedre forhold for de tyske arbejdere. Kommunisterne derimod ønskede et socialistisk samfund gennem en revolution, som Rusland havde oplevet det i 1917.

Kommunisterne betragtede socialdemokraterne – ikke nazisterne – som arbejderklassens hovedfjende og betegnede socialdemokraterne som "socialfascister". De havde intet tilovers for Weimarrepublikken og demokratiet, som de mente, var mod arbejderens interesser.

Socialdemokratiets samarbejde med de borgerlige partier betragtede KPD som et forræderi mod arbejderne. SPD fandt det derimod nødvendigt med samarbejde for at opretholde demokratiet og republikken, og da KPD ikke ville samarbejde med socialdemokraterne, måtte SPD samarbejde med de borgerlige partier. Sådan lød deres argumenter.

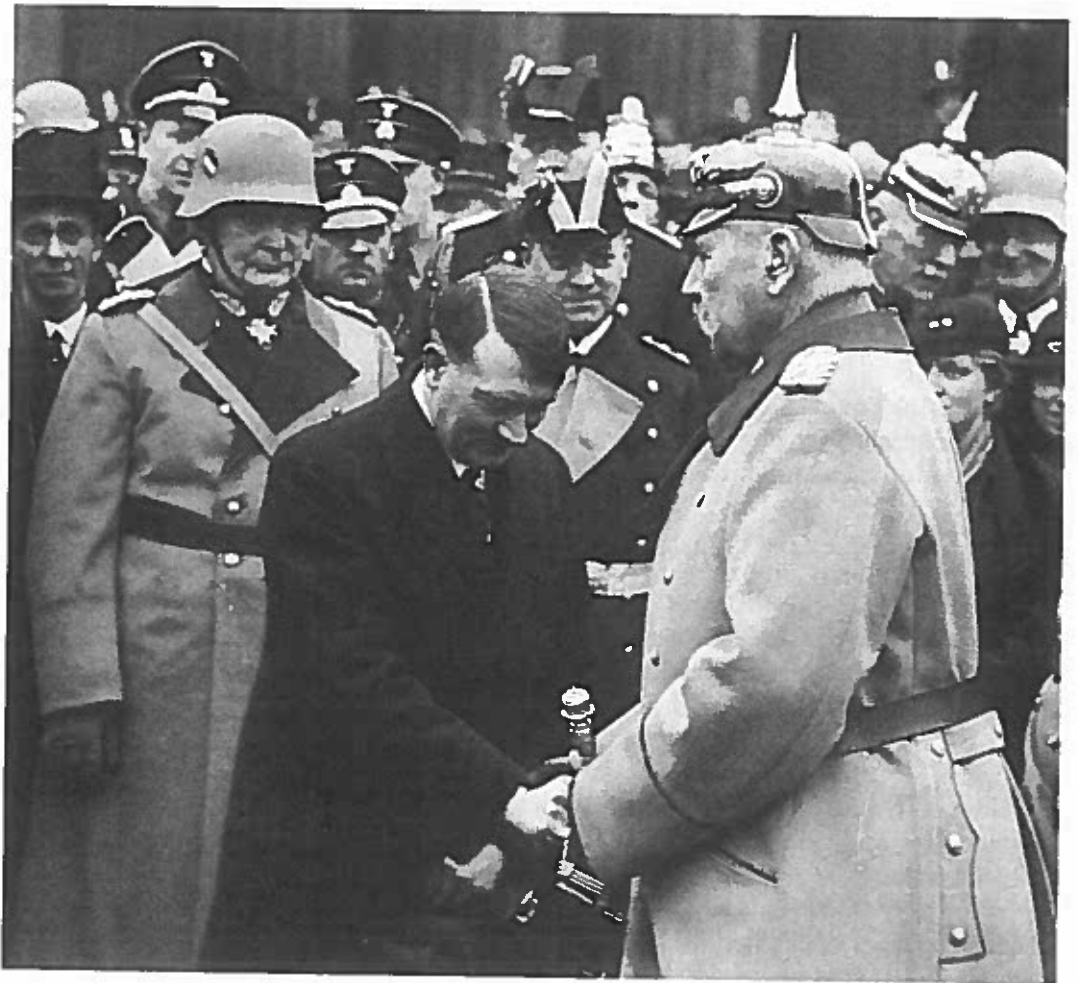
Men der var kredse inden for både SPD og KPD, der søgte en mere forsøgende linie for at opnå en fælles front mod Hitler. Det lykkedes aldrig.

Hitler bliver rigskansler

Efter valget den 6. november 1932 lovede den aldrende rigspræsident, at Hitler kunne blive rigskansler, hvis han kunne skaffe et flertal i rigsdagen bag sig. Det kunne han naturligvis ikke, men Hitler krævede alligevel rigskanslerposten. Både von Papen og von Hindenburg var indstillet på at give efter for Hitlers krav, men her stødte de på

modstand hos chefen for rigsværnet general von Schleicher. Han kunne ikke garantere, at rigsværnet ville stå bag en regering ledet af Hitler.

I stedet blev von Schleicher den 2. december 1932 selv udnævnt til rigskansler. At udnævne en general fremfor en politiker som leder af republikken var i virkeligheden det samme som at skrive Weimarrepublikkens dødsat-

Hitler hilser på præsident von Hindenburg i 1933. Herman Göring og Joseph Goebbels ser til i baggrunden.

rigsværnet kunne ikke alle stå bag

cher den 2. vnt til rigs- general frem- af republik- samme som ens dødsat-

test. Det lykkedes da heller ikke von Schleicher at få flertal bag sin politik, og den 28. januar 1933 bad rigspræsidenten von Papen om at forhandle

med Hitler om dannelsen af en regering. Det resulterede den 30. januar 1933 til udnævnelsen i Adolf Hitler til ny tysk rigskansler.

Tabel 5
Udvalgte partiers valgresultater ved rigsdagsvalgene 1928-32

	Mandater				% af stemmerne			
	20/5 1928	14/9 1930	31/7 1932	6/11 1932	1928	1930	1932	1932
<i>Arbejderpartier</i>								
Socialdemo- kratiet (SPD)	153	143	133	121	29,8	24,5	21,6	20,4
Kommunistiske parti (KPD)	54	77	89	100	10,6	13,1	14,3	16,9
<i>Borgerlige partier</i>								
Tysk demokrat. parti (DDP)	25	20	4	2	4,8	3,5	1,0	1,0
Tysk folkeparti (DVP)	45	30	7	11	8,7	4,9	1,2	1,8
<i>Konservative partier</i>								
Centrum (katolsk)	62	68	75	70	15,4	17,6	16,7	16,2
Nationale folke- parti (DNVP)	73	41	37	52	14,2	7,0	5,9	8,5
NSDAP	12	107	230	196	2,6	18,3	37,3	33,1
Mandater i alt	491	577	608	584				

s ser til i bag-